

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان‌شناسی
گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی

رساله دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

آیین شهریاری براساس متن سنسکریت کتاب اول آرتیه‌شاستره

(به همراه ترجمه فارسی، واج‌نویسی و واژه‌نامه)

و مقایسه آن با اندیشه‌های ایرانی

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی راشد محصل

استادان مشاور:

دکتر مهشید میرفخرایی

دکتر فتح‌الله مجتبائی

پژوهشگر:

نازنین خلیلی پور

شهریورماه ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان‌شناسی
گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی

رساله دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

آیین شهریاری براساس متن سنسکریت کتاب اول آرتیه‌شاستره

(به همراه ترجمه فارسی، واج‌نویسی و واژه‌نامه)

و مقایسه آن با اندیشه‌های ایرانی

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی راشد محصل

استادان مشاور:

دکتر مهشید میرفخرایی

دکتر فتح‌الله مجتبائی

پژوهشگر:

نازنین خلیلی‌پور

شهریورماه ۱۳۹۶

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۶/۰۶/۲۹

رساله‌ی تحصیلی خانم نازنین خلیلی پور دانشجوی مقطع دکتری رشته‌ی فرهنگ و زبانهای باستانی

تحت عنوان:

آیین شهریارى بر اساس كتاب اول از متن سنسكريت ارتهه شاستره اثر كاوتيليه، به همراه واج نویسی، ترجمه

فارسی، واژه نامه، تعلیقات و مقایسه با اندیشه های ایرانی

را بررسی کردند و رساله با نمره ۱۹/۵ و درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا	۱. استاد راهنمای رساله: جناب آقای دکتر محمدتقی راشد محصل با مرتبه علمی استاد
امضا	۲. استاد مشاور اول رساله: سرکار خانم دکتر مهشید میرفخرایی با مرتبه علمی استاد
امضا	۳. استاد مشاور دوم رساله: جناب آقای دکتر فتح الله مجتبابی با مرتبه علمی استاد
امضا	۴. استاد داور داخلی رساله: جناب آقای دکتر سیروس نصرالله زاده با مرتبه علمی دانشیار
امضا	۵. استاد داور داخلی رساله: سرکار خانم دکتر فرزانه گشتاسب با مرتبه علمی دانشیار
امضا	۶. استاد داور مدعو رساله: جناب آقای دکتر محسن ابوالقاسمی با مرتبه علمی استاد

سپاسگزاری

نخست، بایسته و بجاست که از استاد یگانه جناب آقای دکتر محمدتقی راشد محصل به سبب راهنمایی‌های ارزنده‌شان تشکر کنم. ایشان با کمال حوصله، صبر و دقت فراوان بنده را در به‌انجام‌رساندن این رساله هدایت کردند که سپاسگزاری برای آن واژه کوچکی است. توصیه‌ها و راهنمایی‌های دلسوزانه ایشان یادآور «هزار نکته باریک‌تر از مو» است. از استاد برجسته، جناب آقای دکتر فتح‌الله مجتبائی نیز بسیار متشکرم؛ ایشان، با تشویق‌ها و راهنمایی‌های فراوان و بی‌دریغ خود، بنده را در پیشبرد این رساله مصمم‌تر کردند و انگیزه‌هایم را نیرو بخشیدند و با بزرگواری خطاهایم را تصحیح کردند. از استاد ارجمند، سرکار خانم دکتر مهشید میرفخرایی نیز برای پشتیبانی عالمانه و دلگرمی مادرانه‌شان سپاسگزارم. جدیت علمی ایشان همواره سرمشق دانشجویان بوده و هست. همچنین، از زحمات و دلگرمی‌های سرکار خانم دکتر فرزانه گشتاسپ یاد می‌کنم که در مراحل اجرایی کار از راهنمایی‌هایشان سود جستیم، ایشان برای داوری رساله نیز قبول زحمت کردند که سپاسگزاری بنده را دو چندان می‌کند. بسیار مفتخرم که از استاد گرانمایه جناب آقای دکتر محسن ابوالقاسمی در مقام داور این رساله نام ببرم. بنده همواره قدردان زحمات و توجهات ایشان هستم و خواهم بود. همچنین از جناب آقای دکتر سیروس نصرالله‌زاده سپاسگزارم که زحمت داوری رساله را پذیرفتند. امید است که بتوانم شاگرد خوبی برای آن بزرگواران باشم.

تقدیم به همسر

که وجودش پشتوانه وجودی ام است؛

تقدیم به دختر

که وجودش امید به آینده‌ای روشن است.

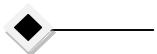
چکیده

متن سنسکریتِ *آرتَهه‌شاستره* تصنیف کاوتیلیه نوشته‌ای است از حدود قرن سوم پم در آیین کشورداری و پادشاهی در هند. واژه «*آرتَهه*» به مفهوم مصالح کشوری و واژه «*شاستره*» به معنی آموزه، و روی هم و مجازاً در معنی کتاب مصالح کشوری است که معنای نیز سیاست‌نامه دارد. *آرتَهه‌شاستره* شامل پانزده فصل (کتاب) است. این رساله در پی این بوده است که کتاب اول *آرتَهه‌شاستره* (سیاست‌نامه) را مستقیماً از روی متن سنسکریت به فارسی برگرداند و محتوای آن را درباره آیین شهریاری با آثاری که درباره شهریاری در ایران موجود است، مقایسه کند. لازم به ذکر است که تاکنون متن *آرتَهه‌شاستره* به خواننده فارسی‌زبان معرفی نشده و ترجمه‌ای فارسی از آن در دست نیست. نگارنده از میان آثار ایرانی تنها آثاری را برگزیده است که محتوای سیاسی داشته‌اند و برای جلوگیری از پراکنده‌گویی صرفاً به کتیبه‌های هخامنشی و فارسی میانه، *نامه تنسر* و *سیاست‌نامه* خواجه نظام‌الملک بسنده کرده است؛ همچنین، بر آن است که بررسی کند که آیا در میان آثار ایرانی مذکور، اثری به گستردگی و جامعیت *آرتَهه‌شاستره* درباره سیاست نگاشته شده است یا نه و اگر ایرانیان آثاری درباره سیاست تألیف کرده‌اند تا چه اندازه به موضوع اشراف داشته‌اند و نگاه آنان به این علم، در گذشته‌های دور چگونه بوده است؛ آیا کتاب‌هایی که ایرانیان با موضوع سیاست تألیف کرده‌اند، از نظر تعریفی که دانشمندان برای علم سیاست داده‌اند، جامع است یا فقط محتوای سیاسی دارد.

کلیدواژه‌ها: *آرتَهه‌شاستره* (سیاست‌نامه)؛ کاوتیلیه؛ آیین شهریاری؛ سیاست؛ زبان سنسکریت؛ تحلیل دستوری.

فهرست

۱. پیشگفتار ----- ۱
۲. کلیات ----- ۷
- ۲-۱ کتاب/رتبه‌شاستره ----- ۹
- ۲-۲ معرفی نسخه‌های خطی ----- ۱۱
- ۲-۳ معرفی نسخه‌های تفاسیر متن ----- ۱۵
- ۲-۴ عنوان‌های کتاب ----- ۱۷
- ۲-۵ زمینه‌های ادبی و تاریخی ----- ۲۲
- ۲-۶ درباره مؤلف کتاب ----- ۲۴
- ۲-۷ شاستره‌نویسی در دوران کلاسیک هند ----- ۲۹
- ۲-۸ پادشاهی در دوره کلاسیک هند ----- ۳۲
۳. پیشینه و اهداف پژوهش ----- ۳۳
- ۳-۱ پیشینه پژوهش ----- ۳۵
- ۳-۲ فرضیه پژوهش ----- ۳۹
- ۳-۳ مسئله پژوهش ----- ۳۹

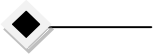
۴. واج‌نویسی و ترجمه فارسی کتاب اول ارتهه‌شاستره ----- ۴۱
- ۱-۴ کتاب اول، موضوع تعلیم و تربیت ----- ۴۳
- ۲-۴ توضیحات و یادداشت‌ها ----- ۱۸۳
۵. بررسی آیین شهریارى در هند و ایران ----- ۱۹۷
- ۱-۵ علم سیاست ----- ۱۹۹
- ۲-۵ نظریه سیاسی در هند و ایران ----- ۲۰۲
- ۱-۲-۵ رابطه دین و سیاست در هند ----- ۲۰۳
- ۲-۲-۵ رابطه دین و سیاست در ایران ----- ۲۰۵
- ۳-۵ آیین شهریارى ----- ۲۰۶
۶. نتیجه‌گیری ----- ۲۳۳
- واژه‌نامه ----- ۲۴۱
- کتاب‌نامه ----- ۳۲۳
- متن سنسکریت ----- ۳۳۳

۱. پیشگفتار

۱. پیشگفتار

آرتیه‌شاستره اثر کاوتیلیه، اثری ارزشمند و گران‌مایه دربارهٔ سیاست و آیین کشورداری به زبان سنسکریت است. امروزه از این کتاب با عنوان سیاست‌نامه یاد می‌شود. به‌نظر می‌رسد که نگارش آن میان ۳۲۱-۲۹۶ پم صورت گرفته باشد که سبک کهن کتاب نیز آن را تأیید می‌کند. کاوتیلیه، مؤلف کتاب، به‌عنوان بزرگ‌ترین ارائه‌کنندهٔ هنر حکومت‌داری و برشمارندهٔ وظایف شاه، وزیران، افسران و نیز ارائه‌دهندهٔ شیوه‌های مملکت‌داری شناخته شده است. تا اوایل قرن بیستم این کتاب برای شرق‌شناسان ناشناخته بود و نخستین بار فردی به نام شاماساستری آن را به انگلیسی ترجمه کرد و به جهانیان شناساند.

آرتیه‌شاستره پانزده کتاب یا فصل اصلی دارد که هرکتاب به موضوعی خاص مربوط می‌شود و دارای عنوان‌ها و فصل‌های فرعی بی‌شمار است. اهم موضوعات کتاب اول، که موضوع این رساله است، بدین شرح است: زندگی پادشاه؛ هدف علم؛ مشورت با پیران؛ مهار چهار اندام حسی؛ زندگی یک پادشاه مذهبی؛ تعیین وزیران؛ تعیین مشاوران و روحانیان؛ تعیین پاکی و ناپاکی در شخصیت وزیران؛ تربیت جاسوسان؛ تربیت جاسوسان سیار؛ محافظت از طرف‌های خودی در کشور خود؛ به‌دست‌آوردن حمایت طرف‌های غیرخودی در کشور دشمن؛ وظیفهٔ شورا؛ مأموریت فرستاده‌ها؛ حفاظت از شاهزاده‌ها؛ رفتار و سلوک شاهزادهٔ مخلوع و رفتار با آن شاهزاده؛ وظایف پادشاه؛ وظایف شاه در قبال حرمسرا؛ محافظت شخصی.

کتاب *ارتهه شاستره* به دوران مائوری مربوط است و از نظر ادبی جزو آثار دوران حماسی است. در این دوره، توسعه آشکاری در زمینه نظریات سیاسی و سازمان‌های اداری مشاهده می‌شود و این کتاب در زمینه سیاست و دانش مملکت‌داری اثری برجسته و مهم است.

نویسنده *ارتهه شاستره* خود را در پایان هریک از ۱۵۰ فصل کتاب کاوتیلیه معرفی کرده و در بند پایانی، در نتیجه‌گیری کتاب، از خود به عنوان براندازنده خاندان نانده نام برده است. نام دیگری که مؤلف کتاب به آن شناخته شده ویشنوگوپته است و این نام را تنها یک‌بار مؤلف در بخش پایانی کتاب به کار برده است. سومین نامی که به آن داده‌اند چانکیه است که نویسندگان متأخر به او نسبت داده‌اند. چانکیه نام وزیر چندره‌گوپته پادشاه مائوری است و شکست آخرین پادشاه خاندان نانده و برتخت‌نشاندن چندره‌گوپته بدو منسوب است. درباره اینکه مؤلف واقعی کتاب چه کسی بوده، بحث‌های فراوانی شده است که به‌طور خلاصه در بخش پیشینه پژوهش آمده است. شهرت کاوتیلیه به‌خاطر پزشکی و ستاره‌شناسی نیز بوده است. امروزه دانشمندان باور دارند که او با عناصر آموزه‌های یونان و ایران — که زردشتیان به هند برده بودند — آشنایی داشته است.

در این پایان‌نامه، کتاب اول *ارتهه شاستره* مستقیماً از روی متن سنسکریت واج‌نویسی و سپس به فارسی ترجمه شده؛ همچنین برای اصطلاحات و واژه‌های دشوار آن، واژه‌نامه‌ای به‌همراه حالت‌های دستوری به پیوست تهیه شده است.

جدا از مسائل زبانی و ترجمه *ارتهه شاستره*، نگارنده آراء و اندیشه‌های مطرح در کتاب را بررسی، و با محتوای برخی آثار ایرانی مقایسه کرده است که برای برگزیدن آثار ایرانی ملاک‌هایی در نظر داشته است؛ از این‌رو، آثاری را برگزیده که صرفاً هویتی سیاسی داشته‌اند و جزو ادبیات سیاسی دسته‌بندی می‌شوند. بنابراین، گاهان، اوستای متأخر و برخی متون پهلوی انتخاب نشده‌اند، هرچند حاوی مطالبی سیاسی نیز هستند. اهمیت *ارتهه شاستره* در این است که برای دانستن اندیشه‌های سیاسی و نیز آیین شهرداری در هند، منبعی دست‌اول است و ایرانیان تاکنون به‌دلیل نبود ترجمه فارسی، به محتویات آن توجه نکرده‌اند؛ بنابراین، تاکنون تأثیر و تأثر آرای هندیان و ایرانیان درباره موضوع کشورداری با یکدیگر مقایسه نشده است. در ایران دوره هخامنشی، کتیبه‌های داریوش و خشیارشا، از نظر دربرداشتن آیین شهرداری مهم‌اند. از دوره میانه کتیبه‌های سلطنتی موجودند که تدوامی از سنت کتیبه‌نویسی

هخامنشی‌اند. کتاب‌های اندرزی بسیاری نیز در دست‌اند؛ اما همان‌طور که پیش‌تر گفته شده، در این رساله، متونی که صرفاً موضوعی سیاسی داشته‌اند برگزیده شده‌اند. نامهٔ تنسر از این دست است که ترجمهٔ فارسی آن به دست ما رسیده است. همچنین، کتاب *سیاست‌نامهٔ* خواجه‌نظام‌الملک طوسی نیز از نظر موضوعی به کتاب *ارتهه‌شاستره* نزدیک است و گرچه از نظر زمانی فاصلهٔ بسیاری از سنگ‌نبشته‌های هخامنشی و متون پهلوی دارد، از نظر موضوعی و اندیشهٔ سیاسی کمابیش مانند متون یادشده است که در این رساله توجه ویژه‌ای بدان شده است.

در بخش پایانی رساله، متن اصلی سنسکریت به پیوست آمده است.

۲. کلیات

۲-۱ کتاب آرتیه‌شاستره

آرتیه‌شاستره^۱ کاوتیلیه^۲، اثری ارزشمند و گران‌مایه دربارهٔ سیاست و کشورداری است. منظور از آرتیه^۳ چیزی فراتر از معنی لغوی آن است و به مفهوم مصالح به‌کار رفته است و شاستره به‌معنای آموزه‌هاست و مجازاً در معنی کتاب است؛ این دو واژه روی هم‌رفته به‌معنای «کتابِ مصالح کشوری» است که معنای سیاست‌نامه از آن ایفاد می‌گردد (مجتبائی، گفتار شفاهی). برخی آرتیه‌شاستره را به‌معنای علم مسائل مادی تعبیر کرده‌اند (Winternitz, 1967: 418). کانگل براساس موضوع کتاب و نیز تعاریفی که کاوتیلیه از هر بخش ارائه کرده، آرتیه را مادهٔ معیشت^۴ انسان در نظر گرفته و معنای «سرزمین مسکون با انسان» از آن تعبیر کرده و با اتکا به نخستین بخش از کتاب مذکور — که عنوان شده، این آرتیه‌شاستره به‌دست آموزگاران پیشین برای حفظ سرزمین نگاشته شده — آرتیه‌شاستره را علم فراهم‌آورندهٔ موجبات نگهداری و حفاظت از سرزمین دانسته که همان دانش حکومت‌داری است (Kangle, 1986: 1). نگارنده در این پایان‌نامه آرتیه‌شاستره را به‌معنای سیاست‌نامه در نظر گرفته است.

نویسندهٔ کتاب خود را برهمن کاوتیلیه معرفی کرده است؛ اما در دو بند پایانی اشاره شده که نویسندهٔ آن، ویشنوگوپته، نوشته‌ها را از شر پادشاهان بد نجات داده است (Fleet, 1914: v). تاریخ تقریبی اثر میان ۳۲۱-۲۹۶ پم است و سبک کهن کتاب نیز آن را تأیید می‌کند. همچنین، به‌نظر

1. Arthaśāstra

2. Kauṭilya

۳. در واژه‌نامهٔ مونیرویلیامز (1976: 90) معنای «سود، هدف، چیز، ماده، ثروت، علت، فایده» ذیل واژهٔ artha آمده‌است.

4. vrthih

می‌رسد مضامین آن نیز متعلق به همان دوران باشد و براساس پژوهش‌های سکه‌شناختی پژوهشگران هندی، شکی نیست که چندره‌گوپته در ۳۲۱ پم مقام شاهی داشته و آشوک‌وردنهان، پسر وی، در ۲۹۶ پم تاج را به‌چنگ آورده است. بنابراین، می‌توان گفت احتمال اینکه کاوتیلیه کتاب مشهور خود را میان سال‌های ۳۲۱ و ۳۰۰ پم نوشته باشد، بسیار است (Shamasastri, 1956: vii). درحقیقت، برخی این کتاب را نوعی راهکار می‌دانند، نه نوعی نظریه سیاسی (Sil, 1989: v)؛ اما چه راهکار باشد و چه نظریه، امروزه کاوتیلیه را بزرگ‌ترین ارائه‌کننده هنر حکومت‌داری و برشمارنده وظایف شاه، وزیران و افسران و نیز ارائه‌دهنده شیوه‌های حکومت‌داری شناخته‌اند. سیاست‌مداران غربی تا اوایل قرن بیستم با کاوتیلیه و اندیشه‌های آشنا نبودند؛ اما پس از شناخت او، لقب ماکیاولی هندی به وی دادند (Liebig, 2014: 1). ماکس وبر جامعه‌شناس آلمانی، نخستین دانشمند غربی بود که به اهمیت این کتاب پی‌برد. او در ۱۹۱۹، در خطابه مشهوری به نام «سیاست به‌عنوان پیشه»^۱ در دانشگاه مونیخ به این نکته اشاره کرد و در مطالعات اجتماعی و مذهبی که درباره هندوئیسم انجام داد، از این کتاب سود جست (Weber, 1988: 555; 2008, 620f, 687).

بااین‌حال، پیش از اینکه وبر به اهمیت کتاب پی‌برد، شاماساستری آن را به جهانیان معرفی کرد و همگی مدیون شاماساستری‌اند. به‌عبارتی، تا اوایل قرن بیستم هنوز این متن را نخوانده بودند و ترجمه‌ای از آن در دست نبود تا اینکه پاندیتی^۲ از ایالت تانجور نسخه‌ای از آن را به کتابخانه شرق‌شناسی ایالت میسور هدیه داد و همراه با آن چند برگه تفسیر متن متعلق به نویسنده‌ای به نام بهتسوامین^۳ موجود بود. شاماساستری که در آن زمان کتابدار آن کتابخانه بود، ترجمه اولیه بخش‌هایی از آن را در سال ۱۹۰۵ در نشریه *Indian Antiquary* به‌چاپ رساند و نیز در سال ۱۹۰۹ کل کتاب را در شماره ۳۷ از مجموعه *Bibliotheca Sanskrita* در شهر میسور چاپ کرد (Fleet, 1914: vi).

1. Politik als Beruf (Politics as Vocation)

۲. پاندیت (Pandit) لقبی برای دانشمندان و خردمندان در هند است.

3. Bhattasvāmin

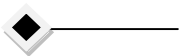

کشف این متن بحث‌هایی را به‌همراه داشت که هنوز هم ادامه دارد، با این‌همه، تاکنون کم‌وبیش در یک موضوع میان پژوهشگران ارتهه‌شاستره اتفاق نظر وجود دارد و آن اینکه متنی که امروزه به‌دست ما رسیده همان است که در هند دوره میانه (کلاسیک) می‌شناخته‌اند؛ اما همچنان این بحث ادامه دارد که آیا این متن را چانکیه وزیر چندره‌گوپته نوشته است یا خیر (Scharfe, 1993: 1).

۲-۲ معرفی نسخه‌های خطی ارتهه‌شاستره

نخستین چاپ از این کتاب، با ویرایش و ترجمه شاماساستری (1914) در میسور، تنها براساس یک دستنوشته (G₁) بود. او در چاپ‌های بعدی (1956) دو دستنوشته دیگر را که در مدرس^۱ و در کتابخانه دستنوشته‌های شرقی^۲ نگه‌داری می‌شد مدنظر قرار داد. این دو دستنوشته تفاوتی با یکدیگر نداشتند و هر دو رونوشتی از دستنوشته M (نک جوترا: M₁, M₂, M₃) بودند. جولی و اشمیت^۳ براساس نسخه‌ای که در کتابخانه شرقی مونیخ وجود داشت متن سنسکریت را در پنجاب منتشر کردند. پاندیت گاناپاتی شاستری^۴، نیز در سه مجلد، متن سنسکریت را در مجموعه تری‌وندروم^۵ چاپ کرد. دو دستنوشته از دستنوشته‌هایی که او به‌کار برده است، امروزه مفقود شده‌اند و اثری از آن‌ها در دست نیست (Kangle, 1969, Preface: 2). سرانجام کانگل (1969) متن انتقادی از این کتاب را با توجه به کلیه دستنوشته‌های موجود منتشر کرد. لازم به ذکر است در این رساله، نگارنده متن کانگل را ملاک قرار داده است و ترجمه فارسی و واج‌نویسی نیز براساس ویرایش وی انجام شده؛ بنابراین، لازم می‌داند کلیه دستنوشته‌هایی که کانگل در تصحیح انتقادی متن از آن استفاده کرده است معرفی نماید:

-
1. Madras
 2. Oriental Manuscript Library
 3. J. Jolly & R. Schmidt
 4. Pandit T. Ganapati Śāstri
 5. Trivandrum Series

۲-۲-۱ دستنویس D

دستنوشته D قطعه‌ای است نوشته شده بر برگ نخل به خط دوناگری^۱ که مونی جینه‌ویجَه‌یجی^۲ در چین بندر^۳ در پتن^۴، شمال گجرات، یافته است که تنها دستنویس *آرتیه‌شاستره* است که از شمال هند یافت شده و تنها دستنوشته به خط دوناگری است. برگه اول آن مفقود است و برگه دوم با عبارت: *जनपदनिवेशः / ganapadaniveśah* / آغاز می‌شود (۴. ۱. ۱) و در برگه ۵۴ با عبارت *ननः परं कोशपू / nanah pram kōśapū* پایان می‌یابد (۲۹. ۷. ۲). همچنین برگه‌ای افزوده با شماره ۶۴ نیز دارد که در بردارنده سوتره‌هاست (۳۹-۲۱. ۱۱. ۲). این دستنوشته بسیار قدیمی است و یابنده آن گمان می‌کند که متعلق به قرن دوازدهم میلادی باشد (Kangle, 1969, Intro.: 11). کانگل در تصحیح انتقادی متن سنسکریت، این نسخه را اصل قرار داده و نسبت به دیگر دستنوشته‌ها اصالت بیشتری برای آن قائل شده است.

۲-۲-۲ دستنویس G₁

دستنوشته G₁ بر روی پوست نخل به خط گرانتهه^۵ نوشته شده است. این نسخه در کتابخانه شرقی دولتی میسور با شماره ۳۲۳۰ نگه‌داری می‌شود و اصالتاً متعلق به پاندیتی در ایالت تانجور بوده است؛ قطعه‌ای به نام *پرتیبده‌پنچیکا*^۶ به زبان سنسکریت ضمیمه این متن و اثر فردی به نام بهتسوامین^۷ است (8: Rangarajan, 1992; Kangle, 1969, Intro.: 11). این دستنوشته ۱۶۸ برگ دارد. ترجمه شاماساستری (1956)، چاپ میسور، براساس این دستنوشته است که با دقت بسیار نگاشته شده؛ با این حال، اشتباهاتی در نشانه‌های خطی و نیز چند مورد افتادگی در متن به چشم می‌خورد. نام نسخه‌بردار و تاریخ نسخه‌برداری مشخص نشده است، به عقیده شاماساستری

۱. خط دوناگری (Devanagri، خط شهر خدا) خطی هجایی است که از چپ به راست نوشته می‌شود و در شمال هند برای نگارش متون سنسکریت به کار می‌رفته است. کهن‌ترین دستنوشته از این خط بر روی پوست درخت از سده پنجم میلادی است. خط دوناگری از سده سیزدهم میلادی به بعد برای نوشتن بر روی کاغذ به کار رفت (رضایی‌باغبیدی، ۱۳۹۱: ۵). امروزه زبان هندی با خط دوناگری نوشته می‌شود.

2. Muni Jinavijayaji

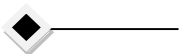
3. Jain Bhandar

4. Patan

۵. گرانتهه (Grantha) در اصل به معنی «گره» و نام خطی هجایی است که از قرن ۱۲ میلادی تا به امروز در جنوب هند رواج داشته و دارد و بیشتر برای نگارش متون زبان تامیل به کار رفته و می‌رود؛ اما برخی متون سنسکریت نیز بدین الفبا نگارش یافته‌اند (برای آگاهی بیشتر نک: Grünendahl, 2001: 1-15).

6. Pratipadapañcikā

7. Bhattasvāmin

قدمت آن بیشتر از یک قرن نیست؛ بنابراین چندان قدیمی به‌شمار نمی‌رود (Shamasastry, 1905: 6).

۲-۲-۳ دستنویس G_2

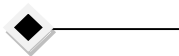
دستنوشته G_2 به خط دوناگری است و گفته‌اند در ۱۹۰۷ م از روی دستنویس G_1 نسخه‌برداری شده که متعلق به کتابخانه شرقی کالج مدرس بوده است. تمام متن در ۶۰۳ صفحه بر روی کاغذهای یک‌ربعی نوشته شده و جزو اسناد کتابخانه دولتی مونیخ در آلمان است (دستنویس شماره 335). به عقیده کانگل، در کتابخانه شرقی کالج مدرس، هیچ ردپایی از نسخه‌ای به خط گرنته وجود ندارد که این رونوشت از روی آن نسخه‌برداری شده باشد؛ بنابراین، اگر هم فرض کنیم که زمانی چنین نسخه‌ای وجود داشته، اکنون دیگر وجود ندارد و مفقود است (Kangle, 1969, Intro.: 12). کانگل، در تصحیح انتقادی متن سنسکریت، اختصار G را هم به‌جای G_1 و هم برای G_2 به‌کار برده است.

۲-۲-۴ دستنویس M_1

دستنوشته M_1 بر روی برگ نخل و به خط مالایالام^۱ نوشته شده است. در آغاز، این نسخه متعلق به راجای ادپلی^۲، اهل استان پیشین ترونکور^۳ بود که اکنون در میان دستنوشته‌های کتابخانه دانشگاه تریوندروم با شماره بازیابی C.O. 2537 نگهداری می‌شود و شامل ۱۳۲ برگ است. این دستنوشته اساس کار متن آرته‌شاستره‌ای است که گاناپاتی شاستری در مجموعه سنسکریت تریوندروم چاپ کرده است. نام نسخه‌بردار نیامده است و نیز تاریخ آن مشخص نیست؛ به‌نظر قدیمی می‌رسد و احتمالاً قدمت آن سیصد سال است. با دقت زیادی نوشته شده است؛ ولی اشتباهات املائی نیز دارد. بدون شک از نسخه G_1 بسیار بهتر مانده است.

۱. مالایالام (Malayalam) نوعی نوشتار براهمی است که به نام کیرلی (Keirali) نیز شهرت دارد و برای نوشتن زبان مالایالام که زبان اصلی در کرالای هند است به کار گرفته می‌شود. همچنین از این خط هجایی برای نگارش متون سنسکریت در کرالا استفاده شده است (برای آگاهی بیشتر نک: Krishnamurti, 2003: 85).

2. Raja of Edapplai
3. Travencore

۲-۳-۵ دستنویس M₂

این دستنوشته برگردانی به خط دوناگری از دستنوشته‌ای به خط مالایالام به تاریخ ۱۹۰۵ م است و با شماره D 15608 در کتابخانه دولتی دستنوشته‌های شرقی مدرس نگهداری می‌شود. همه متن /رتبه‌شاستره را در ۵۱۸ صفحه دارد. گرچه مشخص نشده است که این نسخه از روی کدام دستنوشته نسخه‌برداری شده، کانگل بدون هیچ شک و شبهه‌ای آن را رونوشتی از نسخه اداپالی (M₁) دانسته است (1969, Intro.: 13).

۲-۳-۶ دستنویس M₃

این دستنوشته بر روی برگ نخل به خط مالایالام نوشته شده و متعلق به سوامیار ماتهام^۱ اهل تریوورپو^۲ از استان تراونکور است و اکنون در کتابخانه دستنوشته‌های دانشگاه در مجموعه تریوندروم با شماره 12771 نگهداری می‌شود. همه متن را در ۱۰۶ برگه دارد. این نسخه رونوشتی از نسخه اداپالی (M₁) است. کانگل قدمت آن را ۱۰۰ سال دانسته است (Ibid). همو (1969) در پانوشته‌های متن سنسکریت، علامت M را به جای M₁، M₂، M₃ به کار برده است.

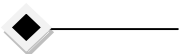
۲-۳-۷ دستنویس T

دستنوشته شماره 15454 در کتابخانه دستنوشته‌های شرقی مدرس با علامت T نام‌گذاری شده است. این دستنوشته رونوشتی به خط تلگو^۳ به تاریخ سال ۱۹۰۶ م است؛ ۳۸۸ صفحه دارد و شامل نیمی از متن از کتاب چهارم تا آخر است. در ویرایش گاناپاتی شاستری، این دستنویس با علامت gh/ 𑌧/ مشخص شده است. کانگل معتقد است این دستنوشته از روی نسخه G₁ تهیه شده است (Ibid: 14).

1. Swamiar Matham

2. Thiruvarpvu

۳. خط تلگو (Telugu) خطی است که برای نوشتن زبان تلگو و برخی متون سنسکریت به کار رفته است. زبان تلگو یکی از چهار زبان مهم در جنوب هند و از خانواده زبان‌های دراویدی است. خط آن خطی هجایی است و از چپ به راست نوشته می‌شود و ۶۰ نشانه دارد. در میان خط‌های هند، بیشترین شباهت را با خط دوناگری دارد و نسبت به دیگر خطوط دراویدی، نویسه‌های آن بیشتر و همچنین شباهت آن با خط دوناگری بیشتر است. گرچه برخی نویسه‌های آن در دوناگری و خط تامیل دیده نمی‌شود و منحصر به فرد است؛ برخی نویسه‌ها را از دو خط یاد شده وام گرفته است (Chenchiah & Bhujanga, 1988: 13, 18).

از معرفی نسخه‌های /رتبه‌شاستره این گونه برمی‌آید که جز دستنوشته D، فقط دو دستنوشته دیگر اصالت دارند که دستنوشته‌های G_1 و M_1 هستند. به عبارتی، دیگر دستنویس‌ها کپی‌برداری‌هایی از این سه دستنویس‌اند (Ibid: 15).

۲-۳ معرفی نسخه‌های تفاسیر متن

به همراه متن سنسکریت، تفاسیری از مفسران نیز آمده که کمک بزرگی به شناخت بهتر متن و تصحیح نسخه‌ها کرده است. در این رساله، نگارنده به تفاسیر مذکور دسترسی نداشته است؛ اما از آنجایی که از متن سنسکریت تصحیح انتقادی کانگل استفاده کرده، لازم دیده آن‌ها را معرفی کند (نیز نک: Kangle, 1969: 15-18).

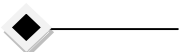
۲-۳-۱ تفسیر Cb

نام این تفسیر، بهاشاویاکهپانه^۱ است و به زبان مالایالام نوشته شده است. سه بخش آن در مجموعه تریوندروم به چاپ رسیده است و اشاره‌ای به نام مفسر نشده و نیز تاریخ آن مشخص نیست؛ اما سبک زبانی آن کهن و مؤید قدیمی بودن متن است. خوانش و برداشتی که مفسر در تفسیر Cb از متن /رتبه‌شاستره داشته، با آنچه در نسخه M_1 آمده است، همخوانی دارد و — به جز چند مورد اندک — به فهم متن اصلی کمکی بسیار می‌کند.

۲-۳-۲ تفسیر Cz

این قطعه به زبان سنسکریت است و فقط تفسیر متن از آغاز تا انتهای بخش اول از کتاب سوم را دارد. افتادگی‌های آن کم است. تفسیر دو قسمت از کتاب از دیگر قسمت‌ها طولانی‌تر است و آن تفسیر کتاب دوم، بخش ۲۴، بند ۵ (۵. ۲۴. ۲) تا تفسیر بخش ۳۲، بند ۴ همان کتاب (۴. ۳۲. ۲) است. این تفسیر اکنون در کتابخانه شرقی مدرس با شماره R. 5208 در مجموعه پالیام^۲ نگهداری می‌شود و دو بخش و دو نویسنده دارد. بخش نخست که تفسیر کتاب اول است، جیه‌منگله^۳ نام

1. Bhāṣāvyaḥyāna
2. Paliyam
3. Jayamaṅgalā

دارد و نویسنده آن شنکراریه^۱، و همان است که تفسیری به همین نام برای نیتیساره^۲ اثر کامندکه^۳ نوشته است. بخش دوم قطعه چانکیه تیکا^۴ نام دارد و نویسنده آن بهیکشو پربهه متی^۵ است.

۲-۳-۳ تفسیر Cn

این تفسیر نیچندریکه^۶ نام دارد؛ به زبان سنسکریت نوشته شده و نام نویسنده آن مادهه واجیام^۷ است. از تفسیر کتاب هفتم، بخش هفتم (۷.۷) و بخش یازده، بند ۲۷ (۷.۱۱.۲۷) آغاز می‌شود و به بخش پانزده، بند دوازده (۷.۱۵.۱۲) پایان می‌یابد؛ در کتابخانه شرقی مدرس با شماره R 2403 نگهداری می‌شود. همچنین کتابخانه تریوندروم کپی آن را با شماره C. O. 683 نگه‌داری می‌کند.

۲-۳-۴ تفسیر Cnn

این تفسیر قطعه‌ای کوچک به نام نیتی نیریتی^۸، به زبان سنسکریت، و نویسنده آن یوگهه مه^۹ است که همراه با نسخه D در پتن بهندر^{۱۰} یافت شده است و فقط تفسیر کتاب دوم، بخش اول، بند یک (۱.۱.۲) تا کتاب دوم، بخش چهارم، بند یک (۱.۴.۲) را دارد. به نظر کانگل حاشیه‌نویسی‌هایی که در نسخه D آمده مربوط به همین تفسیر است (1969: 16).

۲-۳-۵ تفسیر Cp

این تفسیر به زبان سنسکریت است و پرتیپده پانچیکا نام دارد که بهتسوامین نوشته است و از کتاب دوم، بخش هشتم، بند ۵ (۸.۲.۵) آغاز می‌شود و تا پایان کتاب دوم ادامه می‌یابد. نسخه‌ای

-
1. Śaṅkarārya
 2. Nītisāra
 3. Kāmandaka
 4. Cānakyatīkā
 5. Bhikṣu Prabhamati
 6. Nayacandrikā
 7. Mādhavayajvan
 8. Nītinirṇīti
 9. Yogghama
 10. Patan Bhandar